

KALTENBACH JENŐ

Honnan jöttünk, merre tartunk?

Egy ilyen kerek évforduló, amit nemrég a hátunk mögött hagytunk, különösen jó alkalmat kínál arra, hogy legalább képzeletben egy pillanatra megállítsuk a rohanó időt, és az így előállt szusszanásnyi szünetet felhasználjuk egy kis számvetésre. Hogy szemügyre vegyük, mit hagytunk magunk mögött, és hogy elgondolkozzunk azon, merre visz az út tovább. Azaz „honnan jöttünk és merre tartunk?” Abból a szemszögből nézve azonban, ahonnan én látom a dolgokat, ez a kérdés csak a második. Az első ugyanis így hangozhatna: kik voltunk és vagyunk?

Amikor nálunk nemzetről esik szó, akkor a gondolatok jellemzően Vereckéig szállnak vissza az időben és mindent ami az után következik, egy homogenisztikus szemüvegen keresztül látunk. Egy olyan szemüvegről van szó, ami a nemzetet egyszínű masszának láttatja, felbontó képessége igen csekély, így a részletek elmosódnak. Ezen keresztül etno-kulturálisan csak „térkép e táj”.

Hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról is, hogy az etnikailag egységes nemzet mint egyetlen államalkotó tényező XIX. századi fogalmának visszavetítése korábbi századokra nemcsak anakronizmus, hanem a tényeknek is ellentmond. Ezzel szemben történelmi tény, hogy etno-kulturális értelemben homogén nemzet nem létezik és sohasem létezett Európában, Magyarország esetében pedig ez a tétel még inkább igaz. A magyar történelem során – az ismert történelmi és geopolitikai okok miatt – óriási változások történtek a lakosság etnikai összetételében. Ennek ellenére a homogén nemzeti doktrínája a legcsekélyebb mértékben sem kérdőjeleződött meg. Ennek köszönhetően különösen az európai nacionalizmus korszakában, azaz a XIX. században és a XX. század elején az „idegenek” jelenléte egyre fokozódóbb mértékben zavaró, sőt fenyegető tényezőként szerepelt a politikai tudatban. A nemzet létét féltő, sőt a nemzethalál veszélyét felrajzoló gondolkodásmód igen elterjedt volt a két világháború között, és egyes elemeiben ma is tovább él. Mindez egy olyan országban, ahol a magyar nyelv és kultúra abszolút dominanciáját az égvilágon semmi nem fenyegeti. Ez a Bibó István által oly találóan leírt „zsákutcás” gondolkodásmód ma sem halt ki. Ennek köszönhető az a kiáltó ellentmondás, amely a magyarság nemzettudatának hazai és külföldi megítélése között feszül. Míg hazai körökben meggyengült, szétvert, elbizonytalanodott stb., ezért megerősítésre, vagy legalábbis korszerűsítésre szoruló nemzettudatról esik szó, addig a bennünket többé-kevésbé jól ismerő külföldiek a magyarság Európában egyedülállóan erős nemzet- ill. történelmi tudatáról beszélnek.

Hogyan illeszkedhetnének a mai pusztá létükért küzdő magyarországi nemzetiségek egy mai nemzetképbe ilyen körülmények között? A beilleszkedés tudati feltétele a „mi” és „ők” tudatnak az „egész és a rész” tudattal való felváltása. Mint ahogy az egész része a falusi, városi regionális foglalkoztatási stb. közösség, ugyanúgy a nemzetiségi közösségnek is azzá kell válnia. Ez persze nem jelentheti az önállóságot, a belső autonómia feladását, mint ahogy az is természetes, hogy egy falu vagy város sok kérdésben önálló. De egy falu vagy egy város esetében sohasem fordul meg a fejünkben, hogy ők ne tartoznának hozzánk, hogy ne lenne beleszólásuk abba, ami az egész közösséget

érinti. Hát persze hogy együvé tartozunk, hiszen azonos az országunk, a nyelvünk és a kultúránk, vághatnánk rá rögtön. De igaz-e ez? Nem úgy van-e, hogy az ország, nyelv és kultúra különösen Európának ezen a felén sohasem esett egybe. És mi mégis makacsul újra és újra mérhetetlen szenvedés és pusztulás árán is megkíséreljük előállítani ezt a sohasem volt egybeesést, és persze mindig hiába. Legalábbis fizikailag, mert a fejekben igen gyakran a haza képzetéhez csak egy kizárólagos nyelv, egy kizárólagos kultúra és egy, e nyelv és kultúra által kizárólagosan birtokolt ország tartozik. Többnyelvűség, többes kulturális kötődés ezzel nem fér össze. Ilyenkor többségről és kisebbségről kezdünk el beszélni, és amikor az utóbbiakat, bár nem hozzánk tartoznak, de hozzánk közel állóknak tekintjük, akkor kettős identitásukról szoktunk beszélni. Az előbb említett falu vagy város lakóinak is persze megvan a nemzeti mellett a falusi, városi identitásuk, de az ő esetükben mégsem esik szó kettős identitásról.

Mindez azért van, mert a jó öreg nemzetállamban így szoktuk meg, és mert – legalábbis eddig – úgy gondoltuk, hogy ez így van jól? És mert ez így egyszerű és átlátható. Itt vagyunk mi és ott vannak ők, és köztünk a határ, ami elválaszt. Persze mindig rossz helyen, mert folyton átlóg belőlük is meg belőlünk is egy-egy darab, amin alkalomadtán jó lenne változtatni. Igaz, hogy ez így sok bajjal jár, de sokáig nem volt más alternatíva.

Mára azonban a helyzet alapvetően megváltozott.

A nemzetállami keret ugyanis számos tekintetben sokat veszített jelentőségéből. Nemcsak azért, mert a határok egyre kevésbé választanak el fizikailag, a tömegkommunikációnak köszönhetően még kevésbé kulturálisan, hanem azért is, mert alapvetően megváltozott az egyén, a kisebb közösség és az állam viszonya. A mai polgár nem alattvaló, nem az állam, pontosabban az államhatalmat birtokló elit szolgálja. Jogai vannak, amelyeket kikényszeríthet. Megváltozott az egyén és a nemzeti közösség, a haza viszonya. Hazafiság egykor valaminek a feltétel nélküli szolgálatát jelentette, olyan valaminek, aminek meghatározásába a legtöbb „hazafinak” nem volt beleszólása. A legkevésbé persze azoknak a honpolgároknak, akik nem az államalkotó többséghez tartoztak. A hazafiság, a nemzethez tartozás egykor és sokak számára ma is egy domináns nyelvi kultúrával való teljes azonosulást jelentett és jelent. A másfajta nyelv és kultúra, a többes kötődés a kis falusi, városi közösség szintjén még elfogadható, sőt helyenként természetes volt, de a nemzet szintjén az egyszínűségen volt a hangsúly.

Tartható-e ez ma is? Vannak, akik szerint igen, sőt vannak, akik úgy gondolják, hogy a határok elmosódása a nyelvek és kultúrák keveredése a nemzet létét veszélyeztetik. Különösen a kis nemzetek létét féltik sokan a globalizálódó világtól.

Ezek a félelmek nem minden alapot nélkülözők. De mi a válasz ezekre a kihívásokra? A homogén nemzetállami keretekbe való bezárkózása talán? Az idegen vagy annak hitt kultúra elleni állandó küzdelem? Lehet-e a nemzeti közösséghez való viszony fokmérője az egynyelvűség, az egynemzeti kultúra felsőbbrendűségének hite? És ha a válasz mindezekre a nem, akkor hogyan rajzoljuk meg a nemzetképet, ami alkalmazkodik a mai kihívásokhoz, és hogyan illeszkedik ebbe a szűkebb nemzetiségi közösség?

Ezek olyan kérdések, amelyekre válaszokat kell találnunk és e válaszok helyességén múlik a mi generációnk, de még inkább az utánunk következők sorsa. Sokkal nagyobb

a tét tehát annál, hogy a válaszadást elhamarkodjuk. És az is közismert, hogy az elfogultság általában nem használ az ítéletek helyességének.

Vannak, akik úgy gondolják, hogy a válaszokat a nagy, a nemzeti közösség szintjén kell keresni. Ez esetben a kérdés úgy hangzik, milyen legyen a nemzet képe? A hagyományosnak és igazságosnak vélt képlet szerint ezt természetesen a számszerű többség ízlésének kell meghatároznia. A kisebbségek részletkérdésekben a saját szintjükön „kulturális ügyekben illetékesek”.

Ez esetben mindig nagy a veszély, hogy az ilyen kép állókép lesz, merev, rugalmatlan, egyszínű. Ennek egyenes következménye, hogy a polgároknak ehhez kell alkalmazkodniuk, ennek kell megfelelniük.

De ez nem az egyedül lehetséges megközelítési mód. Ha fordítva nézzük, a kérdés úgy hangzik, milyen legyen a polgár, az egyén, a kisebb közösség? Ez esetben a nemzet képe mozaikszerűen ebből tevődik össze.

Az előbbi modell felülről építkezik, az utóbbi alulról. Nos, az elmúlt kétszáz év a francia forradalomtól a II. világháborúig a felülről építkezés jegyében telt el. A háború befejezése után nem sokkal Adolf Gasser svájci föderalista *Gemeindefreiheit als Rettung Europas* című művében egészséges és törekeny demokráciáról beszélt és a kettő közti különbséget abban látta, hogy az egészséges demokrácia alulról, a törekeny felülről építkezik. Talán ez a gasseri felfogás az egészséges demokráciáról közelebb áll a mai kor követelményeihez, több sikerrel biztat.

Ezért térjünk hát vissza a korábban feltett kérdéshez, azaz milyen legyen a polgár? Ehhez alkérdésként hozzáteherjük, legyen-e különbség kisebbségi és többségi polgár között? Az utóbbi kérdést a végére hagyhatjuk abban a reményben, hogy ha megválasztultuk az előzőt, akkor az utóbbira már nem kell válaszolni. Azt hiszem, a válasz nem kívánja tőlünk új elméletek megalkotását. Az emberiség történelme során a vallások és más társadalomformáló ideológiák elemeiből összeállíthatók azok az elvárások, amelyek eligazítanak bennünket a mai bonyolult viszonyok között is.

E szerint a jó polgára a hazának:

- mentes az alattvalói magatartástól,
- maga akarja kezébe venni a sorsát és boldogulását nem másoktól várja,
- embertársait nem származásuk, hanem tulajdonságaik alapján ítéli meg,
- nyitott a világra, a sajátján kívül megbecsüli mások kultúráját, nem tör kizárólagosságra,
- számára az együttműködés és nem a konfrontáció az irányadó magatartásforma,
- kollektív identitását a közös értékek alapján keresi és vállalja,
- az emberi méltóságban hisz és maga is részt vállal annak megvédésében,
- a szolidaritás, a bajba jutottak segítése jellemzi,
- számára az egyenlőség feltétele nem az azonosság.

A hagyományos felfogás szerint, amit ma az érintettek is jobb híján vallanak, a kisebbségi közösségek csak az ún. kisebbségi ügyekben illetékesek. Különösen jól követhető ez a felfogás a parlamenti képviselő körüli vitában.

A tényleges integráció azonban éppen azt jelenti, hogy a kisebbségeknek ki kell törniük ebből a gettóból és a társadalom szerves részévé kell válniuk.

Részt kell venniük mindazokban a folyamatokban, amelyek az egész közösségre érvényes tartalmat hordoznak.

Törekedniük kell arra, hogy az a hagyományos közfelfogás, amely őket marginális helyzetbe szorítja, megváltozzék.

A feladat igen nagy, hiszen évszázados, sőt örök érvényűnek hitt dogmákat kell megváltoztatni, de meggyőződésem szerint a siker esélyei jobbak, mint bármikor az európai történelemben.

Lehet, hogy ezt sokan másképp gondolják, hiszen saját korunkkal szemben gyakran vagyunk szkeptikusak, de azt gondolom, az elmúlt 10 évben jelentős lépéseket tettünk. Legalábbis a jogi kereteket és intézményeket illetően. Amit tennünk kell: ezeknek a kereteknek a tartalommal való megtöltése, ami elvezethet a közgondolkodás kívánt módosulásához.

Minden kudarc, veszély és bizonytalanság ellenére szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy részesei lehetünk ennek a kétség kívül izgalmas korszaknak.

Budapest, 2000. 02. 09.

KAJÁRI GYULA: SINKA ISTVÁN PORTRÉJA